

## ДЕВОЈАЧКИ РОМАН ДРАГИЊЕ ДРАГЕ ГАВРИЛОВИЋ У СВЕТЛУ ФЕМИНИСТИЧКИХ НАЗОРА НИКОЛАЈА Г. ЧЕРНИШЕВСКОГ

*Сажетак:* Рад ће истраживати утицаје којима је роман *Шта да се ради* (1863) Николаја Г. Чернишевског обликовао и усмерио феминистичке погледе Драге Гавриловић, репрезентоване у *Девојачком роману* (1889).

*Кључне речи:* Драга Гавриловић, Николај Г. Чернишевски, феминизам, еманципација, гендер, брак, жена, патријархат

Свест о потреби за еманципацијом жена први пут се у српској култури јавља почетком седамдесетих година као одјек општег покрета за еманципацију жена који је шездесетих година XIX века победио у Европи, Русији и Америци. У духу реформи новог социјалног покрета Светозар Марковић је идеје о женској еманципацији прихватио од руских реформатора, првенствено од свог учитеља Николаја Г. Чернишевског (Никола́й Гаврилович Чернышевский, 1828–1889), присталице филозофије материјализма, критичара и социјалисте, вође револуционарног демократског покрета у Русији 60-их година XIX века. Шездесетих година социјални покрет у Русији је имао делимично и феминистичке тенденције (изједначавање права на образовање и економска независност мушкараца и жена) које су проповедане кроз књижевност и науку. Руску књижевност од 1840–1860. године обележио је идејно-филозофски дискурс о љубави и браку и проучавање поетике љубавног сижеа у делима писаца попут Чернишевског, чији је роман *Шта да се ради* (1863) уз парола Чернишевског да „брачне среће нема без брачне независности“ учинио преокрет у борби за женска питања. Све револуционарне тежње из Русије утицале су на иницијаторе и поборнике новог социјалног и феминистичког покрета код нас, првенствено на Љубена Каравелова и Светозара Марковића, без којег се феминистички ангажман Драге Гавриловић (1854–1917) и утицај Н. Г. Чернишевског на њено стваралаштво не могу правилно оценити.<sup>2</sup> За Марковића и Чернишевског питање женског

<sup>1</sup> ugrenovic.sasa@gmail.com

<sup>2</sup> Каравелов је покренуо женско питање приповетком *Наказа је Бог*, која је објављена у *Младој Србадији*, отвореној за нову социјалну идеологију коју ће подржати и Марковић својим чланком *Je ли жена способна да буде равноправна са човеком?*, у којем покушава да разбје

ослобођења није било само питање жена већ опште друштвено питање економског и моралног преображаја друштва. Светозар Марковић је био руски студент који се формирао као пропагатор нових идеја у време када су поставке Џона Стјуарта Мила и његовог дела *The subjection of women* увелико прихваћене у круговима руских еманципатора. Свакако, у време писања *Девојачког романа* (1889) Драги Гавриловић нису могле остати непознате Марковићеве социјалне реформе које у српском друштву започињу управо превођењем Милових дела, прво у одломцима у оквиру *Младе Србадије* а потом и у целини.<sup>3</sup>

Роман *Шта да се ради* покренуо је читав низ питања која су српску романсијерку охрабрила да их уведе у круг својих литерарних тема: положај жена, концепт *нове жене*, идеја фиктивног брака и нових односа између супружника, друштвена ангажованост жене која превазилази домаћинство и породичне дужности. Исходиште феминистичких постулата, како за Чернишевског, тако и за Драгу Гавриловић, било је дело *Потчињеност женскиња* Џ. С. Мила, које је у Русији преведено 1869. године; једно од основних питања које је Мил покренуо била је еманципација жене кроз истицање важности њеног образовања чији је недостатак поробљавао њен ум, те је као прави пут ка еманципацији жена препознао економску независност – „зарађивати новац је неопходан услов за постизање достојанства жене“, каже Мил. Милове идеје су посредством агитаторске подршке Светозара Марковића нашле свој пут до дела Драге Гавриловић, прве српске романсијерке, чије је дело било током времена или потпуно заборављано или погрешно тумачено и оцењивано. Наиме, Драга Гавриловић у *Девојачком роману* приказује жену у потчињеном односу према мушкарцу, апелујући да жени треба дати услове да покаже и усаврши своје способности, треба јој допустити слободу рада; оно против чега се главна јунакиња Даринка Драгић упорно бори је положај жене који је у породици „гори од положаја роба“ (Мил), јер она нема права чак ни на своју сопственост; Даринкин отпор оцу и патријархалном систему је литераризована Милова идеја да жена мора имати права на слободу личности и опредељење у погледу занимања, јер како Мил сматра, примерима је доказано да „жене могу радити све што и мушкарци, и да то могу радити са највећим успехом и чашћу“. У Даринкиним феминистички надахнутим изјавама препознаје се Милов став да практичан дух жене иде у прилог друштву јер употпуњује спекулативни дух мушкарца и да жена заслужује слободу личности у име моралне и социјалне правде. Милово дело било је манифест феминизма које су руска и српска револуционарна омладина шездесетих година прихватиле са идеализмом, а литерарни израз тих идеја налази се у делу које је у великој мери било (идеолошки) прототип *Девојачког романа*, у роману *Шта да се ради*.<sup>4</sup>

---

заблуду да жена није равна човеку по својим умним способностима.

<sup>3</sup> Године 1871. објављено је Милово дело *Потчињеност женскиња*, при чему је сам Марковић написао предговор, подржавајући Милове слободоумне тежње и убеђено бранећи *женско питање*.

<sup>4</sup> Роман Чернишевског се почео преводити код нас исте године када и дело *Потчињеност женскиња*, 1871. године, а у одломцима је излазио у *Раденику*, листу Светозара Марковића.

Роман *Шта да се ради*, и поред своје естетске неинвентивности, одмах је био прихваћен као културни догађај на руској идејно-политичкој сцени. За чуваре старог поретка Н. Г. Чернишевски је био проповедник разврата у свим сферама живота, али за напредне струје роман је постао уџбеник, „библија прогреса“. Чернишевски је први у руској књижевности говорио о неопходности образовања жене као путу ка ослобођењу од духовног ропства. Читатељке његовог романа, међу којима је свакако била и Драга Гавриловић, постале су свесне значаја жене у друштву и породици новог типа, сазнале су о институцији фиктивног брака као најједноставнијем и најдоступнијем начину ослобођења од родитељских стега. Тако ће Драга Гавриловић као следбеница руског писца и реформатора нескривено пропагирати нове вредности грађанског друштва: самодовољност личности и разума жене, индивидуализам, рад као средство достизања личног успеха и друштвеног процвата. Лик Даринке Драгић, главне јунакиње *Девојачког романа*, пример је ауторкине подршке Чернишевсковог обрасца идеалне и безинтересне љубави у којој је платонско (у ширем схватању) идеално начело замењивало материјално и физиолошко. За Чернишевског, који је био присталица секуларне рационалистичке филозофије пола, биолошка, полна разлика између људи је „проклетство“ човека и „предуслов историје човечанства као историје неправедности“, у чему ће феминисткиње другог таласа пронаћи заметак теоријске диференцијације између социјалног (gender) и биолошког (sex) пола. Руски писац је сматрао да је доминација јачег пола мушкарца над slabим женским полом извор свих осталих форми угњетавања и експлоатације. Породица за Чернишевског није религиозна и духовна заједница већ форма сузбијања личности жене, стога је сматрао да је неопходно „радикално преображавање односа између полова, а такође и друштвеног поретка у целини“. Оваква социјалистичка реформа друштва налази се у подтексту феминистичких назора Драге Гавриловић, која је из различитих аспеката еманципације жена код Светозара Марковића и Чернишевског као најважније издвојила економску независност жене, њено образовање и избављење од породичног угњетавања док су идеје о комунистичком преображавању друштвеног поретка тек наговештене.

Роман Драге Гавриловић означио је, уз пропагаторски рад Светозара Марковића и Љубена Каравелова, почетак кризе институције брака и породице у српској патријархалној култури. У овом расклапању породичног савеза осамостаљивањем жене може се препознати зачетак преображавања друштва у целини јер је питање о положају и организацији породице било једно од насушних питања у другој половини XIX века и само од његовог разрешења зависили су успеси тадашњег целокупног прогреса. У Европи и Русији се четрдесетих година покренула дискусија о природи љубави и моралној страни супружанских веза, и то питање је поделило јавност на два табора: први су уздизали патријархални модел брачних односа а други су били апологете нове етике љубави и брака. Патријархални модел породице и брака,

приказан у целости у *Девојачком роману*, обједињује две противречне традиције: хришћанску и патријархалну. Наиме, хришћанска догматика је била темељ за патријархални систем вредности, при чему се патријархална логика за потребе утврђивања владавине једног пола, тј. андроцентричне концепције живљења, користила само спољном атрибуцијом хришћанског учења о браку. У Даринкиној феминистичкој освешћености у *Девојачком роману* препознаје се хришћанско учење о браку који се посматра као „тајна љубави“, што је разумљиво када се има у виду да је једна струја либералног феминизма (у првом таласу) била – хришћански феминизам. На теолошком плану, који хришћански феминизам Драге Гавриловић подржава, хришћански брак је оријентисан не само на продужење рода и задовољење природних потреба, већ на учење о постизању савршенства љубави код супружника. Један од Даринкиних аргумената којим се успротивила очевој намери да је уда по својој вољи је оправдање дато у духу хришћанског идеализма: „Само она љубав, која потиче из узајамног поштовања и сличних појмова о свету, остаће и у беди и у искушењу трајна. Али не, не тек трајна, већ вечита! – одушевљено рече она. – Та како може друкчије и бити, кад су такви људи једно срце и душа, па што осећа једно, осећа и друго; што је срећа једнога, то је и другога! А све остало, што се тим светим именом назива, само је животињски нагон, лаж и сањарија. Да, прави сан – рече тихо – па је природно, да се човек те љубави, као и сна, кад тад отрести мора“ (Гавриловић, 1990: 108).

Поред тога што се у *Девојачком роману* препознаје хришћанска основа патријархалног модела брака, Драга Гавриловић, познајући токове револуционарних реформи у Русији, Америци и Европи, прихвата идеје о новој етици љубави и супружанских односа. Под утицајем филозофије француског утопијског и хришћанског социјализма а такође и књижевног дела Жорж Санд, у којем се изражава протест против стереотипних представа о жени и њеној улози у породици и друштву, нова интелигенција је формирала другачије моделе понашања мушкарца и жене у љубави и браку. Такав хуманистички патос био је карактеристичан за теорије А. Сен-Симона, П. Леруа, Ш. Фуријеа, Е. Кабеа. Доктрина Пјера Леруа (Pierre Leroux, 1797–1871) о једнакости полова и рехабилитацији плоти биће идејно полазиште за дело *Путовање у Икарију* (1840) Етјена Кабеа (Étienne Cabet, 1788–1856) у којем се велика пажња придаје темама брака, породице и узајамним мушко-женским односима. Концепт брачних односа, који је илустрован у теоријама француских реформиста, близак је у својој социјалној утопији замисли Драге Гавриловић о породичним реформама. Наиме, друштвено уређење за које се залаже Даринка у *Девојачком роману* идентично је Кабеовој замисли о утопијској држави Икарији у којој се у брак ступа добровољно на основу узајамне психофизичке привлачности и духовног јединства мушкарца и жене; друштвени и породични статус немају никакав значај, битно је лично достојанство будућих супружника. Основу породичне среће сачињавају не само духовно сродство већ и рад, при чему жена има подједнака права на рад и економску независност као и

мушкарац. Систем васпитања, који укључује физичке и моралне аспекте, дели се на домаће васпитање које деци усађују родитељи, и друштвено васпитање које се налази у власти школских установа и друштвених институција. Или речима јунакиње *Девојачког романа*: „Веран друг може бити жена мужу, кога воли, од срца воли, и с којим је осим тога, сличних назора и на истом ступњу образовања. Не мислим баш увек научном, школском образовању, већ домаћем и друштвеном. Иначе, без тога постаће им друговање обојима брзо досадно, па чак и несносно. А што је најгоре, последице те неједнакости осећа онајвише жена. Главни услов женине среће, не зависи, дакле ... од њезине верности и домаћичке способности, него много више од њене љубави према своме мужу и од сличности назора и образовања њезина са образовањем и назорима мужа јој“ (Гавриловић, 1990: 106). У „Икарији“ Драге Гавриловић женски психокосмос није самостална вредност (као што ће бити у другом и трећем таласу феминистичког покрета) јер је главни циљ образовања жене да се она оспособи да разуме интелектуалне интересе мужа, не би ли постала потпуна и поштована сапутница мушкарцу.

Једна од потврда присуства кабеовске (утопистичке) визије у делу Драге Гавриловић је последње поглавље *Девојачког романа*. Роман се завршава срећном Даринкином удајом за Незнанка Незнанковића, младожењу који је пројекција идеалног, еманципованог мушкараца по узору на мушке јунаке из романа *Шта да се ради*, Лопухова и Кирсанова. У први мах овакво разрешење заплета подсећа на клише срећних завршетака који нису естетски мотивисани али заправо представља огољавање утопијске визије која је неодржива у социокултурној стварности. Заплет романа кулминира Даринкиним браком са Незнанком Незнанковићем у месту Срећице, чиме се имплицира илузорност брачне среће и љубави, тачније, образовани и еманциповани мушкарац кога ће девојка изабрати слободном вољом не постоји у ауторкиној визији српске патријархалне културе с краја XIX века.

У другој половини XIX века у западној Европи и Русији наставиле су да се развијају прогресивне концепције љубави и брака, које су 40-их година биле разрађене на темељима социјалне и хришћанске утопије. Уместо породице и брака као приоритета који су рушени зарад новог друштвеног устројства понуђене су теорије новог света и образовања *новог човека*. Николај Г. Чернишевски, један од најистакнутијих представника поколења из 60-их година, испољавао је оштар критички однос према традиционалистима који су оснаживали мишљење о слабости и неједнакости жена. На првом месту он је покушао да уруши утврђену књижевну конвенцију узајамне условљености теме жене и теме љубави („садржај приче – љубав, главни јунак – жена“), конвенцију коју је у српској књижевности међу првима нарушила Драга Гавриловић. У руској и српској књижевности XIX века жена је увек приказивана у свету осећајности и љубави, увек у својству два основна догађаја у њеном животу: одвајање од породице и приступање у брак. А. И. Херцен (А. И. Герцен), такође један од присталица жоржсандовске револуције, негодовао је зато што

се „свет жене своди на спаваћу собу и кухињу“, истичући истовремено могућност самореализације жене у кругу њених природних занимања као што су религија, уметност, и све што превазилази мајчинске и породичне дужности.

Савремена српска феминистичка критика наглашава да је Драга Гавриловић била прва српска књижевница која је створила интелигентне женске јунакиње које су по ибзеновском обрасцу напуштале стереотипне улоге мајке, домаћице, ћерке, супруге. Својим књижевним радом Драга Гавриловић је формирала нову социјалну категорију коју је назвала „мислећа женскиња“ – фигуру интелектуалки, књижевница, које су за тадашње патријархално друштво биле неприхватљиве форме женског идентитета. Са друге стране, Д. Гавриловић није прихватала за њу ограничавајуће и поједностављене литерарне редукције женског идентитета у култури која је жену третирала само као мајку и супругу, дужну да се жртвује.

Н. Г. Чернишевски је проширио сферу женских интересовања А. Херцена и на област социјалне ангажованости. Тако Вера Павловну, главну јунакињу романа *Шта да се ради*, кроз коју је Чернишевски оваплотио своје представе о *новој жени* тј. еманципованој женској личности, одликује независност и самосталност које она осваја учешћем у друштвеном раду. Драга Гавриловић ће *Девојачким романом* илустровати управо тип *нове жене* која је упућена у религиозну или уметничку сферу али је и друштвено ангажована као образована учитељица, те је на тај начин мање или више успела да својим слободним мишљењем окрњи социокултурни мит о моделирању жене од стране мушкарца. Односом Даринке и Босанчића ауторка ће илустровати идеју Чернишевског о новој врсти друштвеног уговора – фиктивном браку, заснованом на поверењу и међусобном поштовању мушкарца и жене, који ће Даринки као и Вери Павловној бити средство ослобођења од породичног угњетавања. Модели брачно-породичних односа у романима Чернишевског и Драге Гавриловић организовани су по принципима етике љубави коју су предлагали социјалисти-утописти. С тачке гледишта *нових људи*, љубав, ослобођена од страсти и потчињавања прагматичном разуму има карактер „проширивања са једног човека на све људе“, те сходно томе борба за еманципацију и разобличавање патријархата има предзнак опште социјалне и духовне реформе. Централно место у *Девојачком роману* заузима тема љубави и нових, слободних форми брака. *Нови људи* које симболизују Даринка, или Вера Павловна, Лопухов и Кирсанов из романа *Шта да се ради* нису само подржавали идеју преображавања патријархалне породице, већ су супротстављали таквом моделу породице форму слободних веза, фиктивног брака у име ослобођења жене. Ступајући у фиктивни брак, који ауторка илуструје односом Даринке и побратима Ненада Босанчића, жена је добијала слободу, ова врста друштвеног уговора јој је дозвољавала да се образује, да се запосли, да има критички и слободни став и политичко опредељење без угњетавања од стране родитеља и јавног мњења. Фиктивни брак као нов модел односа између мушкарца и жене укључује пријатељско међупоштовање,

равноправност жене, па чак и право жене да изабере другог мушкарца којег ће њен супруг прихватити са поштовањем, добровољно напуштајући брак у коме је нестало међусобне љубави.

Феминистичке идеје Драге Гавриловић, транспоноване у роман о *новој жени*, не одговарају толико концептима социјалног (марксистичког) или радикалног феминизма, колико (жоржсандовском) либералном феминизму који полази од убеђења да: 1) људи поседују одређена заједничка својства – способност разумне, духовне делатности и самореализације, и да је 2) приписивање неједнакости полној диференцијацији социјална конструкција која није укорењена у биолошким предиспозицијама. Премисе либералног феминизма које се могу препознати у социјалном „програму“ главне јунакиње *Девојачког романа* подразумевају улогу три фактора: гендер и родну поделу рада, категорије јавне и приватне делатности и патријархалну идеологију. За Даринку је идеално родно устројство када сваки појединац, делајући као слободан и одговоран за своје поступке бира онај стил живота који му највише одговара, при чему тај избор бива прихваћен и уважаван, било да је избор жене да буде домаћица, неудата каријеристкиња, члан породице у којој раде оба супруга, било да је њена одлука да има или нема потомке. Кључна питања која покрећу феминистички ставови Драге Гавриловић су, потом, подела на категорије опште (политичко) и лично (приватно), патријархат, род и социјални пол (гендер).

Политички живот обично се доводи у везу са делатношћу у јавној сфери државних институција, политичких партија, друштвених група док се породични живот и мушко-женски односи, по правилу, сврставају у приватну сферу те су сходно томе искључивани из политике. Феминистички назови које Драга Гавриловић пропагира кроз лик Даринке усмерени су ка томе да се политика почне посматрати као делатност која залази у све социјалне групе и не ограничава се само на рад државних и друштвених организација. Политика није више надперсонална категорија, већ политички односи искрсавају свуда где се јавља социјални конфликт – породични, брачни, економски. Кејт Милет (Cate Millett), на пример, одређује политику као „структуру која влада узајамним односима, а посредством које једна група људи управља другом“, стога се и односи у патријархалној породици између жене и мушкарца и родитеља и деце почињу посматрати као *политички односи*. Наиме, полна неједнакост је била очувана управо захваљујући томе што је полно раздвајање рада, друштвене корисности, било разматрано као природно а не као политичко разликовање. Феминистички ангажман Драге Гавриловић разоткрива како се друштвена сфера живота која је укључивала политику, рад, уметност, књижевност, традиционално налазила под патронством мушкараца у време када су жене биле ограничене на приватан живот у кругу породице и домаћих обавеза. Даринкино интересовање за књижевност, образовање, политику, социјални рад представља, дакле, покушај ауторке да политику прошири и на приватне сфере живота, унутар којих појединац

долази у конфликт са јавним мњењем – родитељима, друштвеном средином и универзитетом. Феминизам српске књижевнице тежи заснивању тзв. политике свакодневног живота која укључује политику личног и сексуалног понашања, те тако елиминација подела *друштвено-приватно* означава почетак преношења породичних одговорности на државу и друге друштвене органе. Тако Драга Гавриловић кроз проблем деградације образованих, интелигентних жена и питање сексуалне манипулације у женским институтима указује на неопходност ревалоризације појма *политички односи*. У *Девојачком роману*, рецимо, ауторка даје низ примера како професори кажњавају и понижавају слободне и критички настројене интелектуалке које ће након школе бити деградиране у друштву, слабо плаћене или незапослене. На крају ће се образоване и еманциповане девојке наћи пред избором да ли ће живети сиромашним животом као неудате жене или ће се удати, жртвујући притом свој интелектуални развој породичном и кућном животу.

Ликом младе учитељице Даринке Драга Гавриловић је наговестила неопходност диференцијације социјалног и биолошког пола, тј. појмова које ће у феминистичкој теорији Ен Оукли именовати као *гендер* или род (*gender*) и *пол* (*sex*). Разумевање социјалног пола (*gender*) фокусира пажњу на социјално конструисане разлике између мушкараца и жена; у западној социологији овај термин не означава индивидуалну идентификацију и личне карактеристике, већ културне стереотипе и идеале маскулинности и фемининности, полне поделе рада у друштвеним институцијама и организацијама. Наиме, јунакиња *Девојачког романа* одбија идеју да је биолошки пол њено судбинско предодређење, те би *гендер* био адекватан научнотеоријски оквир којим се предочавају различите улоге које је српско патријархално друштво приписивало мушкарцима и женама. Патријархалне идеје затамњују разлику између пола и гендера и залажу се за то да се све социјалне разлике између мушкараца и жена утемеље на биологији и анатомији. Даринка на следећи начин објашњава овакву исконструисану патријархалну поделу рада: „Мислила сам, настави Даринка, осмељена очиним ћутањем, од куд то, да остарелу неудату женскињу свако презире, а неожењеног старог мушког сви поштују као и друге људе? Па чуј шта сам нашла! Нашла сам, да је то с тога, што сваки мушки, осим свог позива, што је муж у кући, има уз то позива и у свету. И тај позив, што га има мушки ван куће, узрок је, што га и онда поштују, кад првог позива нема, тј. и кад није ожењен; женскиња на против, ако није удата, нема никаква ни позива и зато онда и јесте нико и ништа у очима света“ (Гавриловић, 1990: 140). Гендер је модел социјалних односа који су карактеристични не само за интерперсонално општење и односе у породици, већ су одређени и социјалним односима у друштвеним институцијама, те је циљ феминистичке освешћености Драге Гавриловић достизање извангендерне индивидуалности.

Српско друштво каквим га приказује Драга Гавриловић у *Девојачком роману* је превасходно патријархално, Даринка и њене сестре, Ружица и Босилка не поседују пуну индивидуалну слободу, до удаје оне живе под непри-



косновеном влашћу родитеља/старатеља, а након удаје потпадају под пуну власт мушкарца. Патријархално друштво против којег ауторка негодује је андроцентрично, мушко начело се доживљава као општеважеће и универзално а моћну инерцију традиционалне културе подржавао је добровољни пристанак жене да се уклопи у социјалне улоге, прихватајући друштвену поделу рада и социјално-економске структуре. Кроз Даринкин глас ауторка напада идеологију пола која се темељила на узајамно искључивим сферама делатности за два различита биолошка пола. Наиме, Даринка у разговору са оцем заузима феминистичку позицију која открива како се жена сматрала неподобном за физички и интелектуални рад: док је за мушкарца рад задовољавање како друштвених тако и личних интереса, за жену је рад усмерен само на испуњавање личних интереса. Кроз бунтовни глас главне јунакиње *Девојачког романа* ауторка ће приказати рад као стимуланс саморазвића индивидуе који је у отвореном конфликту са потчињеним положајем жене, и са концепцијом диференцираног полног образовања, усађеног у основе патријархалне слике света: „... Готово кад помислим да смо ми женскиње већ по природи горе од мушких. Али није тако; и томе је узрок, што немамо никаква позива (...) Нежењен мушки има свако свој позив. Њему дакле протиче живот у озбиљном раду. Ма да није муж, опет је вредан члан друштва, у којем се налази, а као такав заслужује уважање, које му се и одаје. Другчије је код женскиња...” (Гавриловић, 1990: 139).

О слици жене у периоду рађања капиталистичког система први је посведочио Н. Г. Чернишевски; неколико деценија потом Драга Гавриловић ће у *Девојачком роману* проговорити о истој теми – о принципијелној подударности између сексуалности жене и експлоатације радничке класе. Чернишевски је упоређивао сексуалност и рад, јер је за први талас феминизма (од средине XIX века до појаве *Другог пола* Симон де Бовоар, 1949) сексуалност била еквивалентна појму рада у марксизму: пол и друштвени рад су најинтимнија, а опет најексплоатисанија сфера. Женска сексуалност је средство којим се користе мушки чланови породица, прво очеви који њоме тргују а потом и мушкарци који је купују. Даринка се попут својих сестара, Ружице и Босиљке, мора удати не би ли породицу ослободила терета даљег издржавања, чиме ауторка открива сродност и међузависност родне и класне неједнакости. Драга Гавриловић је, следећи Чернишевског, *Девојачким романом* указала на чињеницу да се рад, који се одузима радничкој класи зарад профитирања виших класа, не разликује од родне неједнакости по којој мушкарац полаже право на женско тело. Да се у залагању Драге Гавриловић феминистички прогрес није одвајао од марксистичког сведочи и Даринкино објашњење сестрама шта је комунизам и у каквој је вези са женском еманципацијом. Социјални прогрес је условљен изједначавањем, како у области социјалног рада, тако и у области мушко-женских односа. Бекство из бинарности простора на радном месту и унутар породице у оба романа, *Девојачком роману* и *Шта да се ради*, оличено је кроз стварање микрокосмоса у оквиру социјалне машинерије. Тако је слобода изражавања у роману Чернишевског приказана

кроз Верине снове док је у *Девојачком роману* дата кроз јунакињину опсесивну љубав према књигама али и кроз унутрашње монологе и дијалоге које води са сестрама, побратимом и оцем. У овим недефинисаним просторима одвојеним од јавног мњења ауторка ослобађа и истражује идеје које су за тадашње друштво биле дисфункционалне и фиктивне.

Попут јунакиње из романа *Шта да се ради*, Вере Павловне, јунакиња *Девојачког романа* инсистира на својој економској независности пре него што пристане на брак; свест Вере Павловне о томе да је „све засновано на новцу“ и да „ко има новац тај има власт и право“ дели и Даринка. На тај начин обе јунакиње преузимају ауторитативну позицију у друштву која им дозвољава да створе одвојен простор за себе уместо да пристану да их дефинишу односи унутар доминантног патријархалног модела. Алтернативна стварност, коју обе јунакиње стварају за себе, у *Девојачком роману* се испољава у Даринкиној љубави према књигама, потом у одвајању од сестара, индивидуалном и самосталном животу изван породичног дома, у одабиру институционалног образовања, у преузимању друштвене одговорности коју захтева посао учитељице, у индивидуалном избору супруга. Радни простор, *сopствена соба*<sup>5</sup>, *инернат а потом и школа представљају за Даринку просторе у којима једнакост оба пола постаје правило а не изузетак. Такав систем одвојених простора дозвољава раст и развиће главне јунакиње. Након што се ослободила утицаја из родитељског дома, Даринка ствара свој простор одвојен како од јавног мњења, друштвене средине, тако и од родитељске куће; пре него што ће се јунакиња ослободити социјалних рестрикција као што су род и класа, она прво мора да се ослободи породичних стега. Оваква сепарација резултира економском слободом за којом јунакиња трага док јој одвајање од своје прошлости за време похађања женског института дозвољава да истражује себе изван атрибута супруге, мајке, ћерке дакле свих друштвених конструката који су јој наметнути. Међутим, Даринкина сепарација води стицању самосвести о томе да постизање интелектуалне и економске независности не омогућава и емотивно испуњење.*

*Преузимајући потпуну одговорност за себе, Даринка попут Вере Павловне напушта стереотип слабе женске жртве, испољавајући потпуну независност од патријархалне доминације и присиле над женским телом. У простору породичног дома и Даринка и Вера Павловна подлежу психичким и емотивним рестрикцијама, присилна репресија се, стога, ослобађа преузимањем радне и социјалне одговорности али и интелектуалним освећењем које се развија у самообразовању и еманципацији женских и мушких чланова друштва. Јунакиње морају ући у конфронтацију са родитељима не би ли ослободиле своје индивидуалне потенцијале, ипак, директна конфронтација је у романима замењена неопсредним просвећивањем околине и покушајима да се докаже да женско тело није*

<sup>5</sup> У есеју *Сopствена соба* (1929) Вирџинија Вулф говори о томе да жена мора имати осигуране услове да би успешно писала, на првом месту сопствену собу и годишњи приход од 500 фунти. Три услова су, по мишљењу Вирџиније Вулф, једнако важна за успешно писање: материјални, психички и естетски услови (таленат).

роба коју поседују породица и јавност, да је неопходно уздићи се над патријархатом са питањем како ће женско тело, које је сведено на тржишну вредност, пронаћи свој израз и глас, утолико пре што би, примера ради, удаја од које ће Даринка бежати њеној породици донела финансијски добитак, поврх тога што се женско дете, у културолошком амбијенту који је приказан у *Девојачком роману*, обавезује да поштује жеље родитеља у виду дуга који девојка мора да отплати за све године живљења на родитељском терету.

Два најзначајнија приповедачка поступка у *Девојачком роману* су транспоноване личног искуства Драге Гавриловић као образоване студенткиње, неудате жене, одбачене књижевнице у романескно дело, и презентовање идеолошких порука кроз исповести главне јунакиње Даринке. Роман почиње сценом којом се читаоцу скреће пажња на најважније сегменте у роману – уместо сижеа, индивидуализације јунака, осликавања социјалне атмосфере сва ауторкина литарарна снага уложена је у осмишљавање монолошких и дијалогских оглашавања главне јунакиње Даринке. Дијалози (са сестрама, родитељима, побратимом, потенцијалним младожењом итд.) су у функцији кристализације јунакињиних искустава и унутрашњих конфликта, они су тежиште романа, јер би без дијалога роману недостајала литерарна димензија, јунацима карактеризација, као и идејна потка која би читаоца заинтригирала. Заплет и јунаци романа представљају само средства за реализацију ауторкиних феминистичких идеја, које се не развијају кроз заплет већ изван њега.

За разлику од књижевне имагинације истакнутих енглеских књижевница (Џејн Остин, Шарлоте Бронте, Џорџ Елиот, Емили Дикинсон и др.), у чијим је делима скривено искуство жене под притиском патријархалне књижевне традиције и мушког књижевног канона морало бити потиснуто у симболичке слике које наговештавају силовито осећање незадовољства и ускраћености, *Девојачки роман* Драге Гавриловић у духу књижевног утилитаризма Н. Г. Чернишевског и Светозара Марковића не само да не претендује на успешно транспоноване индивидуалног (ауторкиног) искуства у литерарну имагинацију већ посеже за клишеима наслеђеним из сентиментално-романтичарске прозе. Са друге стране, оно што је заједничко женском искуству енглеских књижевница и Драги Гавриловић јесу честе слике затвореног или ограђеног простора, собе, олујног пејзажа, изгубљености у пустоши или магли, бега у ноћ. Такође, за разумевање сродности Драге Гавриловић са делом Н. Г. Чернишевског значајна је теза С. Гилберт и С. Губар о парадигми песничког утицаја (*anxiety of influence*) Харолда Блума која се у женској књижевности XIX века може препознати у потрази књижевница за узорима у прошлости који их неће застрашити већ подстаћи на писање, помоћу којих ће савладати типично женску „стрепњу од ауторства“ (*anxiety of authorship*); поменутом тезом се може расветлити одсуство *стрепње од утицаја* (у овом случају од утицаја Чернишевског) мушких писаца и од ауторства у делу српске романсијерке која се никада није крила под псеудинимом.

Феминистичка критика је почела, сматра Илејн Шоволтер, када су студенткиње, професорке, књижевнице, уреднице или једноставно читатељке

почеле да примећују ограничене и секундарне улоге које се придају фиктивним јунакињама. Ту се налази зачетак друштвено ангажоване прозе Драге Гавриловић која је, пратећи траг руске револуционарне мисли, предосетила крах патријархалних конзервативних вредности, али истовремено и сав утопизам и трагизам покрета за еманципацију жена.

### Литература

- Гавриловић, Д. (1990). *Сабрана дела I-II*, приредио Владимир Миланков, Кикинда: Књижевна заједница Кикинде.
- Иванић, Д. (2008). *Књижевна периодика српског реализма*, Београд-Нови Сад: Институт за књижевност и уметност - Матица српска.
- Лешић, З. (2001). „Феминизам, феминистичка теорија и критика“, *Нови израз*, година 3, књига III, број 12, Сарајево.
- Марковић, Љ. (1996). „Почеци феминизма у Србији и Војводини“, *ПроФемина, часопис за женску књижевност и културу*, број 8, јесен.
- Мирков, Н. (1999). „Драга Гавриловић“, *ПроФемина, часопис за женску књижевност и културу*, број 17–20, пролеће/зима, стр. 137–141.
- Чернишевски, Г. Н. (1947). *Шта да се ради*. Београд: Култура.
- Томић, С. (2008). „Draga Gavrilovic, the First Serbian Female Novelist: Old and New Interpretations“, *Serbian Studies: Journal of the North American Society for Serbian Studies* 22, 167–187.
- Wilkinson, L. M. (2008). *Antigone's daughters: Gender, Family and expression in the Modern Novel*. New York: P. Lang.

Aleksandra Ugrenović

## DRAGA GAVRILOVIC'S NOVEL OF A YOUNG GIRL IN LIGHT OF FEMINIST OUTLOOK OF NIKOLAY GAVRILOVICH CHERNYSHEVSKY

*Summary:* The paper will explore the influences to which the novel *What is to be done* (1863) by Nikolay Gavrilovich Chernyshevsky designed and directed the feminist views of Draga Gavrilović, represented in the *Novel of a Young Girl* (1889). The research approach used comparative methods. The aim of this research is the evolution of Draga Gavrilović's feminist outlook, from the Chernyshevsky's idea about the necessity of female emancipation to the level of propagators engagement.

*Key words:* Draga Gavrilovic, Nikolay G. Chernyshevsky, feminism, emancipation, gender, marriage, female, patriarchy